

тичної, військової географії загалом та геополітики й досі є актуальними у справі українського державотворення, формуванні національної ідентичності українського народу, усвідомленні його ролі у загальноєвропейському демократичному процесі. Теоретичні положення С. Рудницького щодо формування української держави такі:

1) корінною проблемою європейського розвитку після Першої світової війни є створення, формування та укріплення Української Самостійної Соборної Держави;

2) ця держава, як й інші держави, повинні формуватися, розвиватися і функціонувати як

національні, тобто в основі кожної мусить знаходитися корінна нація (в Україні – українська);

3) головними складниками держави необхідно вважати її територію і населення (в останньому випадку — це певна нація — німці у Німеччині, поляки — у Польщі, українці — в Україні і т.д.);

4) державна територія країни повинна збігатись з її національною (етнографічною в термінології С. Рудницького) територією;

5) побудова держави за ідеологічними (як це було в ССРСР) та “національно-клаптиковими” принципами (як це було в імперіях — Російській чи Австро-Угорській) є антиприродною.

Література

1. Вісьтак О.І. Академік Степан Рудницький та його школа про географічне положення України / О. І. Вісьтак // Часопис соціально-економічної географії. – Харків, 2007. – С. 41-47.
2. Вісьтак О.І., Шаблій О.І. Обґрунтування С. Рудницьким основ національної і регіональної політичної географії та геополітики / О. І. Вісьтак, О. І. Шаблій // Географ-академік Степан Рудницький. Видатні постаті Тернопільщини. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. – С. 21-29.
3. Коллінз Джон. Военная география для професстоналов и непрофессионалов / Джон Коллинз. – Москва : Научная книга, 2005.
4. Рудницький С. Україна, Польща і Литва з військово-географічного погляду/ С. Рудницький // Діло. – 1914. – Ч. 9-12.
5. Рудницький С. Світова війна в цифрах / С. Рудницький // Просвіта. – Відень, 1915. – С. 82-87.
6. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України / С. Рудницький [упоряд., передмова О.І Шаблія]. – Львів : Світ, 1994.
7. Шаблій О.І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії / О. І. Шаблій. – Львів-Мюнхен, 1994. – 223 с.
8. Шаблій О. І. Суспільна географія. У двох кн. / О. І. Шаблій. – Кн. 1. Суспільна географія : теорія, історія, методи дослідження. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 812 с.

УДК 910.1

Любов Котик

ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНІ ІДЕЇ У ПРАЦЯХ І ЛИСТУВАННІ АКАДЕМІКА СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО

Здійснено змістовий аналіз наукової спадщини та офіційного і приватного листування академіка Степана Рудницького на предмет економіко-географічних ідей, гіпотез, концепцій, описів, характеристик тощо. Встановлено, що економіко-географічний слід наскрізно присутній у науковій творчості ученого: бере початок з праці «Начерк географічної термінології» (1908) і розкривається в «Україна — наш рідний край» (1921) й «Основи землезнання України. Друга книга. Антропотогеографія України» (1926) та листах ученого до колег і наукових інституцій. Виокремлено головні напрямки економіко-географічної думки ученого. Підкреслено необхідність дослідження та популяризації наукових економіко-географічних ідей С. Рудницького на сучасному етапі розвитку географічної науки України.

Ключові слова: економіко-географічні ідеї, наукова спадщина, академік Степан Рудницький, сучасний етап розвитку географії.

Lubov Kotyk. Economic-Geographical Ideas in Academician Stepan Rudnytsky's Works and Correspondence. The research is based on the content analysis of the scientific heritage as well as the

official and private correspondence of the academician Stepan Rudnyts'kyi studying his economic-geographical ideas, hypotheses, concepts, descriptions, characteristics, etc. It has been established that the economic-geographic trace is present throughout his scientific work. It starts with "The Sketch of the Geographic Terminology" (1908) and is developed in "Ukraine is Our Homeland" (1921) and "The Fundamentals of Earth Science of Ukraine. Book Two. The Anthropogeography of Ukraine" (1926), as well as the scholar's letters to colleagues and academic institutions.

The main directions of the scholar's economical-geographic thought are identified: the place of economic-geographical knowledge in the system of earth science, in particular among the disciplines of anthropogeography; economic-geographical terminology; analysis of the influence of natural, historical and political-geographic factors on the formation of the economic complex of Ukraine in general and its regions, namely the urban-economic characteristics of the main cities of Ukraine; definition of the specialization of the economy of Ukraine; economic-geographic descriptions of separate regions of Ukraine; Ukraine's place in the world market of goods and services; the role of economic and geographical knowledge in the educational sphere; the scholars' role in the development of the economic geography of Ukraine.

The study emphasizes the need to research and popularize S. Rudnytsky's economic-geographical ideas at the modern stage of development of the Geography Science of Ukraine.

Key words: *economic-geographical ideas, scientific heritage, academician Stepan Rudnyts'kyi, modern stage of development of the Geography Science.*

Постановка проблеми дослідження. На сучасному етапі розвитку географічної науки України дослідження напрацювань її фундаторів є на часі. Такі дослідження забезпечують як хронологічну цілісність розвитку науки, так і формування нового погляду на наукові здобутки попередників, їхні інноваційні ідеї, які не були гідно оцінені й підтримані та популяризовані науковою спільнотою. Одним із учених-географів України, науковій доробки якого неоцінено вагомі, але ще мало відомі для широкого загалу наукової спільноти, є фундатор новітньої української географічної науки — академік Степан Рудницький (1877—1937).

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у дослідження і популяризацію наукової спадщини акад. С. Рудницького здійснив проф. О. Шаблій, який обґрунтував його незаперечну роль у становленні модерної української географії [15] і виокремив головні напрямки наукових досліджень ученого [1, 14, 15]. Акад. М. Мушинка [5] і проф. П. Штойко [6] упорядкували і систематизували приватну й офіційну кореспонденцію ученого. Окремі аспекти наукової спадщини С. Рудницького розкрили у наукових розвідках учені-географи України: структурування географічної науки і становлення її теорії й методології — О. Заставецька, І. Ковальчук, Л. Немець, М. Пістун, І. Ровенчак, О. Шаблій, П. Штойко; українська географічна термінологія — В. Пашенко, О. Шаблій, М. Влах; географічна картографія — І. Ровенчак, Р. Сосса; геоморфологія — І. Ковальчук, Я. Кравчук, О. Томенюк; політична географія — О. Шаблій, М. Дністрянський, О. Вісьтак; соціальна географія — Л. Шевчук, М. Білецький, І. Ранця, І. Ванда, Л. Котик; географічне краєзнавство — О. Заставецька, О. Шаблій, О. Вісьтак, І. Дітчук; країнознавство — О. Шаблій, І. Ровенчак, С. Кузик та ін.

Виклад основного матеріалу. Проблема

дослідження наукової спадщини акад. С. Рудницького на предмет наявності економіко-географічних ідей, гіпотез, концепцій, характеристик тощо пов'язана як з процесами реєкономізації української географічної думки у 20-х роках ХХІ ст., так і з практичними викликами затяжної трансформації господарського комплексу держави (1991—2018). Змістовий аналіз наукових праць ученого [8—14] і його офіційного та приватного листування [5, 6] дав змогу виокремити головні напрямки економіко-географічної думки ученого: місце економіко-географічного знання у системі землезнавчої науки, зокрема серед дисциплін антропогеографії, економіко-географічна термінологія; вплив природно-, історико- і політико-географічних факторів на формування господарської системи України загалом, чи окремих її регіонів, зокрема; урбаністично-економічні характеристики головних міст України; означення спеціалізації господарства України; економіко-географічні описи окремих регіонів України; місце України на світовому ринку товарів і послуг; роль економіко-географічного знання в освітньому просторі; роль учених у розвитку економічної географії України.

Економіко-географічне знання С. Рудницький (1905) розглядав у складі антропогеографії, на рівні з географією людини, географією культури і політичною географією (рис. 1). Учений розподіляв його на чотири блоки: географія виробництва, географія промисловості, географія транспорту, географія торгівлі.

Становлення економіко-географічної термінології акад. С. Рудницький вперше розкрив у праці "Начерк географічної термінології" (1908) [8], де здійснив загальну систематизацію термінологічного апарату української географії. Економіко-географічна термінологія включена ученим у розділ "Біологічна географія" [8, с. 129-150] і є мало-

представлена у поняттєво-термінологічній системі (усього 3—5 термінів на сторінку, яка вміщує 35–40 термінів). З-поміж економіко-географічних термінів, які подає учений варто відзначити — *рибальський нарід* [8, с. 134], *ловецький нарід*, *скотарське плем'я*, *торговельний нарід* [8, с. 137], *кочовик* [8, с. 142], *плянтаційне господарство* [8, с. 143]; *товар*, *пошта*, *поштова дорога*, *поштовий оборот*, *обхідокрайний нарід* [8, с. 144]; *збираючий нарід*, *морське рибальство*, *годівля свиней*, *свинарство* [8, с. 145]; *рельсова дорога*, *рельсовий шлях*, *морський шлях*, *вітрилний шлях*, *невільництво*, *спеціальна, подрібна торгівля* [8, с. 146]; *водяний шлях*, *водна дорога*, *світлова торгівля*, *світлове господарство* [8, с. 150]; *форма*, *спосіб господарства*, *область господарства* [8, с. 151] та ін. При укладанні української географічної термінології С. Рудницький опирається на поняттєво-термінологічний апарат німецької географії; сучасна українська географія звертається до англо-американської термінології, натомість як національна термінологія занепадає. Тому на часі є актуалізація досліджень спрямованих на розробку та укладання української наукової економіко-географічної термінології.

Вперше ідею економіко-географічної характеристики України у контексті написання популярної географії України-Руси С. Рудницький висловлює у листі до М. Грушевського датованого 28 жовтнем 1909 р.: *“Перед вакаціями обговорювали ми пару разів мій намір написання популярної географії України-Руси. ... Ось короткий плян книжки: ... II часть: Нарід. Український нарід. Єго становище серед иньших славянських народів. Антропология, етнология і языкові прикмети та поділ на племена. Огляд розвитку укр[аїнського] народа і його колонізації. Чужі народи на українських землях та її межах. Економічна география України, мінеральні і органічні багатства, газдівство, його ступені та відміни. Сельтibi і їх типи. География комунікацій. Топографічний огляд українських земель”* [6, с. 55—56].

У процесі роботи учений зацікавлюється антропогеографічною частиною опису України, приділяє йому значну частину свого часу і витрачає багато зусиль, особливо на пошук та опрацювання вихідної статистичної інформації з тематики географії населення й економічної географії, про що свідчить цитата з листа до М. Грушевського 1910 р.: *“Чим далі йде час, тим більше я неспокійний за судьбу антропогеографічної частини моєї географії, а то тим більше, що деякі її уступи статистично дуже мені ся удали, єсьм певний, що так добре їх вже тепер не напишу”* [6, с. 65] — це до статті “Очерки географии Украины” до збірки “Украинский народ в его прошлом и настоящем” “Энциклопедии украиноведства” под ред. Ф. Волкова, М. Грушевського, М. Ковалевського (1916, с. 361—380).

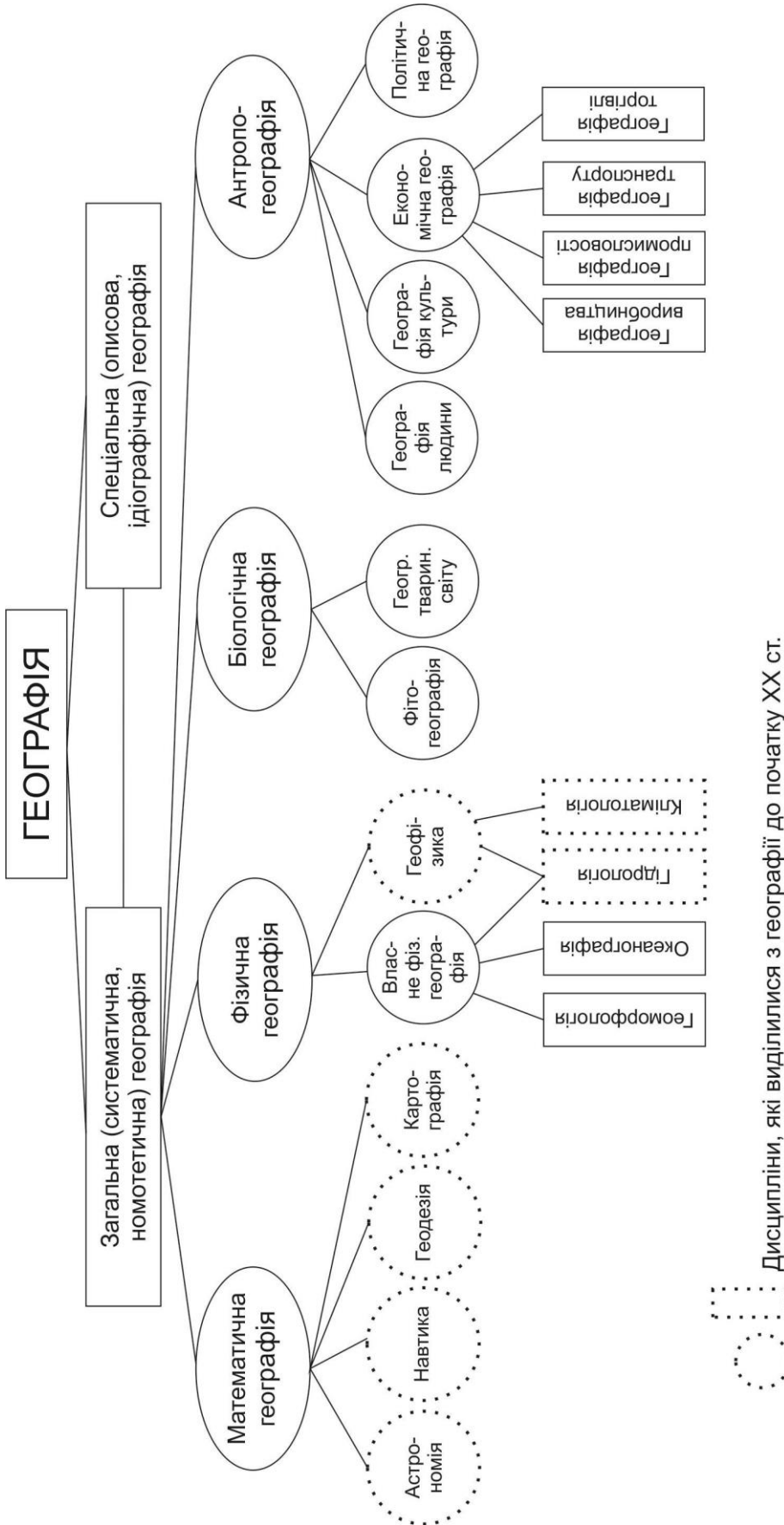
Проблеми відсутності місць праці у Галичині, працевлаштування не за фахом і вимушеної еміграції освіченого населення озвучені С. Рудницьким у

листі до О. Барвінського датованим 1910 р. у контексті прохання з метою працевлаштування перспективного, молодого ученого В. Гериновича: *“... се чоловік здібний, що видрукував вже кілька брошурок про різні географічні теми, і є надія, що з него виробиться науковий робітник добрий. Отже, велика була б шкода, если б він, не діставши посади, яка йому ся належить, пішов до Америки, аби копати вугле чи замітати улиці. Він і наміряє так зробити, бо ту в Галичині не має прямо з чого удержатись і голодує...”* [6, с. 43].

Низький рівень оплати праці учителів у сільській місцевості, необхідність займатися приватним сільським господарством, неprestижність педагогічної професії розкрита С. Рудницьким у листі до О. Барвінського датованим 19 лютого 1910 р.: *“... теперішній учитель з Ріжного Малога п[ан] Микитюк саме здає кваліфікацію і хотів би лишитися на стало в Ріжні, де вже загосподаривсь і завів пасіку. Чоловік він супокійний і учитель добрий, та й не має ніяких гріхів на сумління. Притім посада не така світла (одна з найгірших), щоби молодий учитель не міг її дістати”* [6, с. 44].

У цих же листах учений описує вузьку господарську спеціалізацію окремих населених пунктів Галичини: *“Деревяний промисл Яворова...”* [6, с. 46]; характеризує прояв центр-периферійних зв'язків і розвиток сфери послуг у центральних населених пунктах — містах: *“П[ан] Рудакевич (управитель школи в Дзвинячі в Заліщицчині), маючи діти в шкільнім віці, хотів би дістатись десь до більшого міста. Тепер отворилась посада при школі на Наконечнім передмістю в Яворові”* [6, с. 46].

Роль України у світовій торгівлі й сфері комунікацій розкрита С. Рудницьким у праці “Українське питання і великі держави світу”, яка видана у Берліні (1920) німецькою мовою. Її дев'ятий розділ має назву “Українське питання з погляду економічної й комунікаційної географії (відносини України до великих шляхів світової торгівлі й лучби)”; також вона містить карту “Політична і економічна експансія великих держав у Південній Азії”. Написання розвідки німецькою мовою С. Рудницький пояснює у листі до Директорії Української Народної Республіки датованому 22 лютим 1920 р.: *“Міністерство закордонних справ замовило у вересні 1919 [року] у мене цю книжку. ... Ця книжка написана по-німецьки, щоби тим легше найшовся перекладач на англійську мову. ... оферую Високій Директорії видання моєї книжки на німецькій, англійській і українській мові. Українське видання опрацюю самостійно від иньших і розділю на дві книжки: 1) Огляд суцільної національної території і національної статистики України, 2) Політична география України”* [6, с. 182]. У 1923 р. українською мовою вийшов скорочений варіант його праці під назвою “Українська справа зі становища політичної географії” [13] обґрунтував у десятому додатковому розділі якої учений і розкрив економічний принцип державобудівництва [14, с. 33].

Дисципліни, які виділилися з географії до початку XX ст.

Рис. 1. Система наукових географічних дисциплін за С. Рудницьким¹ (О. Шаблій, 1993)

¹ Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький — фундатор української географії / О. І. Шаблій. — Львів ; Мюнхен : ЛДУ ім. І. Франка, 1993. — С. 25

У праці “Україна — наш рідний край” (1921) С. Рудницький детально характеризує, починаючи від первинного сектора економіки через вторинний і третинний, розвиток головних галузей господарства України (рибальство, лісове господарство, хліборобство, садівництво, бджільництво, шовківництво, скотарство, промисловість (“домашній і фабричний промисл”), торгівля, транспорт (“лучба”)), їхню товарну продукцію, територіальні відміни розвитку на початок 20-х років ХХ ст. [12, с. 88—113].

Учений вказує на надмірність і нераціональність використання природних ресурсів (фауністичних, ґрунтових, лісових) у господарській діяльності, що зумовлює виснаження їхнього потенціалу та спричинює занепад колись провідних галузей господарства: “... на Україні нищено й нищать донині рибу вилловлюванням молодого нарибку, розстрілюванням та витроюванням риби і т. д., а ніхто не подбає як слід, щоб українські води наново зарибити й виплекану рибу шанувати” [12, с. 80]; “Ні сам український народ, ні пануючі над ним чужинці не порозуміли дотепер величезного значіння лісів для країни. Цілі століття нищено ліси безоглядно, випалювано їх на поташи, смолу, вугля, вирубувано на чертежі під ріллю. ... Україна вже тепер тужить від безлісся. І що раз гірше терпіти буде, коли на Україні не заведеться лісове господарство на німецьку чи французьку моду” [12, с. 80—81].

С. Рудницький даючи оцінку господарству України початку ХХ ст., означає хліборобство історично усталеною провідною галуззю спеціалізації країни: “Коли рибальство, ловецтво й лісництво займають тільки дуже малу пайку українського народу, то хліборобство є споконвіку найважливіше діло для України. ... з кожної сотні Українців не менш як 86 людей є хлібороби” [12, с. 81], але вказує на її екстенсивний розвиток через відсутність ефективних механізмів землекористування і низьку освіченість та аграрну й економічну культуру українських селян: “... коли б українське мужицтво вміло так ходити коло землі, як німецьке або французьке, то навіть при такім малоземеллю, як тепер є, український мужик жив би у великім гаразді” [12, с. 83]. Актуальні судження ученого і в ХХІ ст., коли несформованість громадянського суспільства у сільській місцевості разом із високим рівнем корупції гальмує узаконення ринку сільськогосподарських земель, розвиток фермерського руху, спричинює хвилі заробітчанських міграцій тощо: “Треба рідну землю до останньої грудочки використати як слід — инакше біда, злидні, а там і гайда за море” [12, с. 83].

Академік відзначає здатність українського народу до швидкого технологічного поступу і чуйність та відкритість до впровадження технологічних і технічних інноваційних змін, позитивно відгукується про початки кооперативного руху у сільській місцевості: “... улїшиене, новітнє знаряддя

досить скоро шириться по Україні: добрі залізні плуги, борони, навіть сіялки, жниварки й молотільні. Оттаке, правда, найлегше перейняти, одначе з того видно, що українське мужицтво таке не є заскарузле й колиб лише мало вищу просвіту, то скоро привчилося б так ходити коло землі, як ходять у поступовій західній Европі” [12, с. 84].

Критично учений ставиться до розвитку промисловості в Україні, тому що основні фонди та керівні посади перебувають у руках не українців, а українці працюють за мізерну заробітну плату і не отримують від розвитку промисловості ні матеріальних ні соціальних переваг: “Увесь майже фабричний промисел був у руках чужинців: Москалів, Жидів, Французів, Англіїців, Бельгійців і т. и. Вони збирали бариші, а Українці були лише фабричними робітниками, що брали злиденну плату за поденну роботу” [12, с. 94]. Ця тенденція простежується і у ХХІ ст., коли більшість промислових підприємств не перебуває у приватній або акціонерній власності проукраїнського підприємницького сегменту, коли на ринку України приходять іноземні інвестори (з офшорних зон), які налагоджують виробництво за принципом давальницької сировини і не розглядають ринок України як ринок кінцевого споживання товарів і послуг, а українського працівника трактують як дешеву некваліфіковану силу для праці тощо.

С. Рудницький передбачив проблеми з якими стикнувся господарський комплекс України у 90-их роках ХХ ст., основи яких закладені у ранньосовєтській період господарювання (розірвання зв’язків між підприємствами): “... російське правительство добре дбало, щоби головний осередок промислу лишився в корінній Московщині, щоби вони збирали самі бариші з України” [12, с. 94]; наголосив на обмеженні можливостей промислового розвитку України через відсутність паливно-енергетичних ресурсів: “Правда, нема вигляду, щоб Україна стала колись такою промисловою країною, як Німеччина чи Англія. На таке за мало в нас топлива (вугля, нафти і т. и.)” [12, с. 95]; спрогнозував виникнення екологічних проблем у містах через промисловий розвиток: “Фабрики, великі задимлені міста, це просто знаряддя для повільного вбивання люду” [12, с. 95] і запропонував їхнє розв’язання шляхом децентралізації розміщення промислових підприємств на території України: “Це дуже добре, що в нас не буде багато фабрик. Розмістимо їх по місточках і селах, аби робітник кожний жив у власній хаті й плекав своє здоровля на гарному повітрі й потрохи при хліборобстві та городництві” [12, с. 95—96].

При аналізі розвитку торгівлі на території України, С. Рудницький звернув увагу на становлення ярмаркової торгівлі і низьке залучення представників української нації у торговельну діяльність: “Український народ перестав займатися торгівлею — вона нині вся в руках чужинців, головно Москалів, Жидів, Вірмен і Греків” [12, с. 96].

повільне входження України у світову торгівлю: *“Великі торговельні шляхи світа починають знову поволі завертати на Україну”* [12, с. 96], переважання зерна (*“збіжжє”*), кам’яного вугілля (*“вугля”*), цукру, солі, продукції металургійної промисловості (*“заліза”*) у товарній структурі експорту держави і продукції машинобудування (*“машини”*), текстильної промисловості (*“полотно”*, *“сукно”*) у товарній структурі імпорту держави.

Учений визначає стан транспортної інфраструктури одним із стримуючих чинників розвитку торгівлі і промисловості на території України: *“Звичайні возові дороги по всій Україні дуже лихі”* [12, с. 98]; вказує на нерівномірність густоти покриття залізничним сполученням австрійської та російської частин України і важливість розвитку річкового транспорту на Дніпрі: *“Найважливіший водяний шлях України це Дніпро”* [12, с. 98] та портового господарства на узбережжі Чорного моря.

С. Рудницький наголошує на розбудові національної держави, суспільній активності населення, високій продуктивності праці, самоосвіті у продовж усього життя з метою швидкого подолання в Україні соціально-економічної кризи 20-х років ХХ ст.: *“Україна велика й багата, треба лише, засукавши рукави, братися до невстипущої праці”* [12, с. 99].

У праці *“Основи землезнання України”* (1926) учений аналізує вплив природно-географічних передумов на розвиток українського соціуму і його господарства: *“... одноманітність рельєфу з одного боку спрощувала комунікації, але з іншого — уніфікувала український соціум і господарство”* [9, с. 88]. Вплив чорноземних ґрунтів і клімату на менталітет і спосіб життя українського народу розкриті С. Рудницьким у праці *“Українська справа зі становища політичної географії”* (1923) [13, с. 67, 97].

Акад. С. Рудницький у листах (1926) до рідних (сестри — Софії Дністрянської (*“дорога Зосю”*)), її чоловіка — Станіслава Дністрянського (*“дорогий Дзібулко”*)) наводить короткі, але влучні урбаністично-економічні характеристики головних міст України (Київ, Харків), описує особливості їхньої забудови, просторового планування, розвитку транспортної сфери, житлово-комунального господарства. Особливу увагу учений звертає на значні площі парків і садів у міському просторі, до планувальної концепції яких провідні урбаністи та економіко-географи заново повертаються наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. у формі концепції *“зеленого міста”* (англ. *green city*): *“Харків місто велике простором, та великомісткий характер має тільки центр. Усе решта — це вілли в городах. Є електр[ичний] трамвай, світло, водопроводи і т.д. Велика біда тільки з мешканнями”* [6, с. 74]; *“Харків подобається мені далеко більше, як Москва. Тип міста більше європейський, але дуже багато зелені. Доми стоять звичайно в садах. Уяви собі передвоєнний Львів, тільки 3—4 разів обширніший й*

два рази людніший, з великим рухом на вулицях. Бруки такі самі, як у Львові, тротуари децю гірші, з виїмком принципальних вулиць, асфальтованих. Є електричні трамваї (9 ліній), автобуси, автодорожки, коляски і “ваньки”, яких тут усі багато вживають, бо народ ходити не любить. Порядок у місті несподіваний, склепи дуже великі і дуже багато осмотрені — не тільки харчами, але й мануфактурою” [6, с. 76]; *“Київ це просто чудове місто. З виїмком Дженови (Генуї — Л. К.) й Неаполю, не знаю чи буде в Європі таке гарне місто. При тій вигляді деяких частин міста, пр[иміром] Крецатик, Володимирська etc., цілком європейських з величавими будівлями, склепами і т. д. Інші знов части міста просто тонуть у зелені розкішних садів і парків. Всякі культурні установи є (з виїмком Ш. С., себто уличних виходків), електрика, трамваї, автобуси, досконала вода ...”* [6, с. 80].

Учений відзначає високий рівень розвитку інфраструктури ресторанного господарства м. Києва та відмінності цінової політики Харкова і Києва: *“... кави всюди можна напитись, харч добрий і на 1/3 дешевіший, як у Харкові”* [6, с. 80]; звертає увагу на проведення дозвілля населенням м. Харкова у зимовий час, а відповідно початки розвитку інфраструктури рекреації й туризму: *“В нас тепер чудова зима — сніг, мороз, сонце, небо як ультрамарін, молодіж їздить по вулицях на лежачках і лижвах, старші “катаються” на “ваньках” (однокінних санях), співи, гармошка і т.д. і т. д.”* [6, с. 85]; дає оцінку діяльності і мотивам людей, що є при керівництві науки у советській Україні, вказуючи на огріхи їхньої діяльності, що виступають стримувачами розвитку науки, а відповідно науково-технічного прогресу, соціально-економічного розвитку (3 грудня 1926 р.). Актуальні його слова і зараз: *“Від наших “патріотів” нема чого ждати, втопили б у ложці води. Ніякої надії не можна мати на людей, що тільки про особисті справи думають і все особисто розуміють”* [6, с. 80].

Учений обґрунтовував незадовільний соціально-економічний розвиток суспільства, периферійне становище держави на світовому ринку товарів і послуг, відсутність інноваційних ідей розвитку господарства, втрати у світовій війні низькою географічною культурою української інтелігенції складовий елемент якої географічні знання і географічна освіта. У зверненні до Укрґоловнаки щодо створення Українського географічного інституту (Харків, 27 жовтня 1926 р.) С. Рудницький так аргументує важливість відкриття цієї інституції: *“... негативний наслідок дореволюційного недооцінювання географії в Сх[ідній] Європі — це незвичайно мала сума географічного знання серед народних мас, зосібна ж серед інтелігенції. Недостача кафедр географії по високих школах чи пак обсаджування кафедр нефаховими силами спричинювали недостачу фахово освічених учителів географії в середніх і інших школах. Їх*

абсолювенти не виносили зі шкіл сливе ніякого географічного знання, з великою шкодою так для себе, як для цілого суспільства. ... не було кому розбудити розуміння для теоретичного і практичного значіння географії, не було ким обсаджувати катедру і блудне колесо оберталось даліше і даліше. ... Не маючи географічного знання, ціла суспільність мала дуже вузький кругозір, сливе, не сягала очима поза межі імперії вище культурні західні землі, дуже сутужно піддавалася кличам поступу, що їх голосили апостоли нового ладу” [6, с. 212].

Відсутність географічного, у т.ч. економіко-географічного знання, на думку С. Рудницького, гальмувало проведення адміністративно-територіальної реформи, раціональне використання наявних природних багатств, розвиток провідних сфер промисловості, сфери послуг, зокрема мандрівництва і туризму: “Великі недостачі в адміністративному поділі, проведенні шляхів, використанні природних багатств і т. д. і т. д. Вони теж найбільше пили з недостачі географічного знання й лихого поставлення географії. Цілковитий нерозвиток краєзнавства, мандрівництва, туристики, благородніших пород спорту і т. д., які так розвинуті в краях, де географія стоїть високо. За цим нерозвитком ішло мирування фізичне й умове зосібна в міського населення Сх[ідної] Європи й інші лихі наслідки” [6, с. 213].

Актуальні думки ученого й у XXI ст., коли на території України без залучення фахових економіко-географів провадиться широкомасштабна реформа адміністративно-територіального устрою; декларується, без ґрунтового знання наявної просторової соціально-економічної ситуації, історико-географічних передумов розвитку території, створення інноваційно-інвестиційних галузевих і територіальних кластерів, територій пріоритетного розвитку, габів тощо; затверджується перспективний план соціально-економічного розвитку держави без детального дослідження переваг і викликів економіко-географічного, гео економічного, геополітичного, геостратегічного положення України у Європі та світі.

На думку С. Рудницького, Перша світова війна показала важливість знання географії у цілому, і економічної географії, зокрема: “Досвіди, набуті під час світової війни й у найближчих роках по війні, спричинили в усіх повнокультурних народах і державах величезний рух у напрямі: 1) якнай-сильнішого підособлювання розвивання географічної науки в дослідному напрямі; 2) якнайінтенсивнішого плекання географії в школах усіх типів і ступенів; 3) закладання якнайбільше географічних інститутів, часописів, товариств, картографічних закладів і т. д. і т. д.” [6, с. 213]. В умовах війни України з Росією (з 2014 р.) на часі є ідея ученого про посилення важливості й актуальності вивчення географії у середній школі, як запоруки формування знання про власну національну територію та її багатство, про народ, що проживає на цій території, про сформовану господарсько-культурну мозаїчність, практичне втілення якої знайшло

підтвердження у сучасному розвитку глобальних держав світу — США, Великої Британії, Франції та ін.: “Во всіх середніх школах географія є одним з найважливіших предметів, повстають плани, щоби докола географії угрупувати всю середньошкільну науку, так як колись її групувано коло релігії, філософії, філології... Подібні прояви бачимо і в Франції, Злучених Державах, Швейцарії, Італії, Австрії, Англії і т. д.” [6, с. 213].

Стимування розвитку географії, особливо економічної географії, учений пояснює (1926) небажаням правлячої еліти поширювати й популяризувати знання про природно-ресурсний, працересурсний, економічний потенціал території, з метою мінімізації конкуренції і гарантування власного збагачення: “Краще, прецінь, небагатьом знати географічні умови загальні чи локальні, на яких опирається господарське життя світу чи даної країни, як щоб знали це широкі народні маси. При небагатьох “знаючих” конкуренція й багатіння лекші; коли ж “знаючих” є багато — тяжчі” [6, с. 214]. Актуальна думка ученого й через сто років, коли в Україні (2018) сформована олігархічно-кланова система господарювання, держава займає найнижчі місця у світових індексах економічної свободи (162 місце, 2016 р.), сприйняття корупції (79 місце 2015 р.), глобальної конкурентоспроможності (79 місце 2015 р.), верховенства закону (146 місце 2014 р.), а розвиток географічної науки й освіти в занепаді. Особливо гостро ця проблема постає у руслі проголошення “Національної концепції неоіндустріального розвитку” (2016) з домінуванням комплексного промислового відродження держави (реіндустріалізація) [Промисловість України – 2016: стан та перспективи розвитку. Науково-аналітична доповідь. К., 2017].

З метою поширення економіко-географічного знання у планах видань майбутнього Українського географічного інституту (1926) С. Рудницький зазначає підготовку першої антропогеографічної карти України, де містилася б інформація про промисловість, торгівлю, транспорт, особливості розвитку сільського господарства: “Перше видання антропогеографічної карти України для школи й Бюра, ... з етнографічним колоритом, політичними границями держав, округів, повітів (евант[уально] районів) з усіма залізницями й поштовими шляхами теж з картонами: густоти населення, хліборобської і скотарської продукції, мінеральних багатств, промислу фабричного й дрібного, торгівлі й комунікації” [6, с. 217]. Карту учений уклав, але її видання зупинено 1932 р.: “Видання великої оглядової карти УСРР затримав т[овариш] Ландо²,

² Ландо Ісак Ілліч (1904—2005) — народився в Одесі у сім’ї службовця. Закінчив Одеський інститут народного господарства (1926) і вступив до його аспірантури при кафедрі економічної географії та світового господарства. У 1929 р. І. Ландо захистив кандидатську дисертацію на тему «Економічна географія Туреччини». Упродовж 1929—1933 рр. працював науковим співробітником і заступником директора Українського науково-дослідного інституту географії та

неслушно забракувавши її економічні картони, хоч вони були споруджені чітко на підставі радянських офіційних карт і матеріалів. Карта могла вийти й без картонів, і так вона дуже велика. Та й цього чомусь не сталося” [6, с. 192].

С. Рудницький високо цінував фахових економіко-географів, наприклад Г. Величка, але боляче сприймав засилля в економічній географії некваліфікованих учених, які популяризують у науці карго-культ (англ. *cargo cult*), науковий кіч, здійснюють руйнівний (термінаторний) менеджмент (англ. *termination management*), націлений на дезорганізацію науки, руйнування наукового співтовариства, придушення творчих ідей та задумів (“вбивство ідей”), формування навколо себе своєрідного інтелектуального вакууму тощо. Учений наголошував, що така діяльність призводить до витіснення з науки, з наукових інституцій фахових, творчих особистостей і загрожує цілковитим занепадом географічної науки: “Таке недоцільне пов’язання природничих і соціально-економічних дисциплін в одній науково-дослідній установі довело до “засилля” економічної географії, засилля, яке грозить швидшим чи пізнішим усуненням з інституту усіх дійсних географів-природників. Проти Нестора української географії проф[есора] Величка, що написав першу географію України та склав першу мапу України, поведено систематичну кампанію, яка нарешті цілком його зламала” [6, с. 191—192].

Становлення антропогеографічних і економіко-географічних наукових досліджень у структурі Українського Географічного Інституту С. Рудницький пов’язував з В. Огоновським. Про це свідчить переписка між ученими (1926—1927); очікування С. Рудницького на приїзд В. Огоновського в Харків: “Сердечно Вам gratulюю, бо знаю п. Н. П. як повновартну особу, в якій дійсно знайдете товаришуку життя. Не тішуся тому, що це наступило якраз тепер і знов на дальше відсуває Ваш приїзд” [6, с. 151]; відсутність допомоги зі сторони наукової спільноти: “Недостача надійних помічників страшно утруднює мої тутешні заходи. Український географічний інститут це не сливка, а велика річ. Одна пара ніг і одна хавка небагато тут зробить” [6, с. 151]; відсутність у Харкові кваліфікованих учених-географів: “... тут географічного доросту цілком нема. Нема й ніякого заінтересовання до цієї науки серед молодіжи. Треба орати цілком запусчену цілину, а чоловік сам один, як палець” [6, с. 151].

Сам С. Рудницький відзначав складність

картографії (м. Харків). В 1936 р. переїхав до Москви (старший науковий співробітник Інституту географії Академії наук СРСР). У 1946—1949 рр. — професор і завідувач кафедри географії Мордовського педагогічного інституту. З 1949 р. працював у м. Пенза (Росія), де очолював кафедру географії педагогічного вузу. Був одним із тих, хто сприяв усуненню С. Рудницького з посади директора Інституту і трактуванню ученого як ворога народу.

розвитку антропо-, економіко-географічного напрямків у структурі Українського Географічного Інституту (м. Харків). У листі до В. Огоновського датованого 1926 р. він розкриває цю проблему: “... мені вдалося добути згоди на плекання географії в майбутнім інституті тільки тому, що я обмежив її на математично-природничий напрям, у першій мірі на картографію й фізйогеографію. Для плекання антропогеографії, економ[ічної] географії etc. тут мусіли б бути засновані окремі інститути на цілком інших основах” [6, с. 149]. У листі датованому 20 грудня 1926 р. С. Рудницький пояснив акцентування на розвитку природничої географії в Українському Географічному Інституті: “Тільки через природничу географію йде шлях до правдивої антропогеографії” [6, с. 152], а уже у листі від 01 лютого 1927 р. закликав В. Огоновського до освоєння проблем етнології і закладання основ новітньої економічної географії: “Зверніть увагу на новітню етнологію. Тут конче треба нам буде спільними силами збудувати першу систему української етнології. Сподіватися цього від тутешніх етнологів ніяк не можна. Думаю й Вас до цього запрягти, як також до збудування новітньої економічної географії на маркс[истському] становищі³” [6, с. 155].

Учений самокритичний в оцінці себе як економіко-географа: “Я виразно заявив, що ні антропогеографії, ні економічної географії, ні опертого на них країнознавства вести не можу, бо не є в цих галузях спеціалістом” [6, с. 224], але фахово вимогливий, щодо змісту потенційно необхідних наукових праць із царини економічної географії: “Я не є і в моєму віці вже й не можу стати спеціалістом соціально-економічних наук. Та принаймні елементарно, думаю, орієнтуюся у справах радянського соціалістичного будівництва й оборони країни. З цього погляду вважаю діяльність сектора економічної географії в інституті цілком незадовільною. Тут треба не вишівських прийдомів роботи, не переживування переважно публіцистичного матеріалу, не писання компліятивних підручників і по суті популярних розвідок, а ґрунтовної науково-дослідної праці, яка давала б матеріал для експертизи й прогнози для соціалістичного будівництва в першу чергу УСРР. Дотепер ні один, хоч би найменший, район УСРР економгеографічно не досліджений і не (слідно заходів), щоби економгеографічний сектор бажав взятися до такої роботи. Секторові негайно потрібний приплив економгеографів...” [6, с. 192].

С. Рудницький звертає увагу на відсутність картографічної продукції економіко-географічного спрямування. Зокрема, за підсумками діяльності картографічного сектора Інституту географії та картографії (1932) укладено 33 карти, жодна з яких

³ Офіційне і приватне листування акад. С. Рудницького було під пильним контролем советського режиму. Тому у листах, особливо тих, що адресувалися за межі СРСР, учений був вимушений “прославляти” ідеологію марксизму та “здобутки” советської системи.

не є економіко-географічною (22 карти природничо-географічні (“Фізична карта півкуль Землі”, “Тектонічно-морфологічна карта УСРР”, “Гідрографічна карта УСРР” та ін.); 11 — політико-географічні (“Політична карта Північної Америки” та ін.)) [6, с. 192].

Будучи арештованим і фізично виснаженим хворобами, даючи покази напівосвіченим советським чекістам (1933), С. Рудницький зберігав моральну стійкість, наукову фаховість в оцінці власної наукової, освітньої, громадської діяльності, непохитність об’єктивної оцінки економіко-географічних явищ і процесів (індустріалізація, колективізація, реформування сфери освіти тощо): “Українська ж справа має позитиви й негативи. Позитивне є: ... масова ліквідація неписьменності, утворення цілої маси шкіл різних ступенів і життєве залікування ран війни й революцій на економічному полі, індустріалізації (Дніпрельстан і і[ниє]), урбанізація українського населення, піднесення сільського господарства і т[ак] д[али]. Негативне є: ... ліквідація неписьменності прова-диться переважно формально й бюрократично, дає грамотних дуже мало, а переважно тільки напівграмотних, що швидко все, чого навчилися, забувають; шкільництво неустале, постійно ганяється за чимсь новим, небувалим, щораз міняє систему й у результаті не дає ніякого систематичного знання, а творить небезпечний тип

півінтелігентних всезнайків; індустріалізація ведеться далекосяжними планами й не бере на увагу потреб часу й території. Тому часто буває гострий недостаток різних промислових виробів; піднесення сільського господарства тепер виливається в творенні колгоспів. Українське селянство, навіть бідніше, має сильні індивідуалістичні й власницькі інстинкти. Є небезпека, що насильне проведення колективізації зруйнує сільське господарство України” [6, с. 234].

Висновки. Економіко-географічна наукова спадщина акад. С. Рудницького малодосліджена і популяризована. Вона охоплює практично усіх галузі та аспекти економічної географії — від розробки економіко-географічних поняттєво-термінологічних систем і означення місця економічної географії у структурі географічної науки до економіко-географічних описів районів України, укладання комплексних карт економічного розвитку держави й організації економіко-географічної науки, освіти, просвіти в Україні. Становлення сучасної географічної науки і виклики економічного розвитку держави надають нове звучання економіко-географічним ідеям фундатора української модерної географії, акад. С. Рудницького, вивчення і популяризація яких посилює національну безпеку держави, її економічну цілісність і територіальну стійкість.

Література

1. Академік Степан Рудницький / [за ред. проф. О. Шаблія]. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. — 408 с.
2. Діяльність Головного Відділу Товариства “Просвіта” у Відні // Діло. — 30. січня 1915 р.
3. Загальні збори Краєвого Союзу господарсько-молочарського в Стрию // Діло. — 25 червня 1914 р.
4. Котик Л., Ванда І., Ранця І. Сучасне звучання соціально-географічних поглядів академіка Степана Рудницького / Л. Котик, І. Ванда, І. Ранця // Часопис соціально-економічної географії. — 2007. — Вип. 3(2). — С. 36—38.
5. Листи Степана Рудницького до Софії та Станіслава Дністрянських / [упоряд., вступна стаття, примітки М. Мушинки]. — Едмонтон : Вид-во Канадського ін-ту українських студій, 1991. — 116 с.
6. Листування Степана Рудницького / [упоряд., вступна стаття, примітки П. Штойка]. — Львів : НТШ, 2006. — 436 с.
7. Ранця І. І. Агрогеографічні ідеї у працях академіка Рудницького / І. І. Ранця // Регіональне географічне краєзнавство: теорія і практика : Матер. II Всеукр. семінару. — Тернопіль, 2002. — Ч. I. — С. 42—47.
8. Рудницький С. Начерк географічної термінології / С. Рудницький // Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ. — Т. XII. — Львів, 1908. — С. 1—151.
9. Рудницький С. Основи землезнання України / С. Рудницький. — Друга книга. Антропологія України. — Ужгород : Друкарня ОО. Василіян, 1926. — 204 с.
10. Рудницький С. Причинки географічної термінології. I. / С. Рудницький // Зб. математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства імені Шевченка. — Т. XV. — Вип. II. Під редакцією Д-ра Володимира Левицького, Д-ра Івана Раковського і Д-ра Стефана Рудницького. — Львів, 1913. — С. 1—16.
11. Рудницький С. Проблеми географії України (I випуск) / С. Рудницький // Зб. математично-природописно-лікарської секції НТШ. — Т. XVIII—XIX. — Львів, 1919. — С. 1—85.
12. Рудницький С. Україна — наш рідний край / С. Рудницький. — [2-ге вид.]. — Львів : Фонд “Учітеся, брати мої”, 1921. — 128 с.
13. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії / С. Рудницький. — Берлін : Українське слово, 1923. — 288 с.
14. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України / С. Л. Рудницький / [Упоряд., передмова О. І. Шаблія]. — Львів : Світ, 1994. — 416 с.
15. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький — фундатор української географії / О. І. Шаблій. — Львів-Мюнхен : Ред.-вид. відділ Львів. держ. ун-ту, 1993. — 223 с.
16. Штойко П. Степан Рудницький, 1877—1937 : життєписно-бібліографічний нарис / П. Штойко. — Львів, 1997. — 181 с.